
Marko P. Đurić

KAKO ĆEMO DO SREĆE? Pravdom do kolektivne i vrlinom i religijom do lične sreće

Rezime

Autor u svome članku nastoji da odgovori na pitanje u čemu bi se sastojala individualna, a u čemu opća, društvena sreća. Po njemu, ako dosljedno živimo svoja vjerska uvjerenja, islamska i hrišćanska spoznaja mogu koristiti i jednoj i drugoj sreći.

NA ČEMU GRADI SIGURNOST SVOGA SPASENJA, vjerujući čovjek na tome gradi i sigurnost svoje sreće. Zbog svoje vječne sreće hrišćanin ne sumnja u ono što je Bog učinio u Isusu, musliman ne dovodi u pitanje ono što je Allah objavio Muhammedu. Premda svi njoj težimo, poslije Aristotela i prosvjetiteljstva o njoj sve manje razgovaramo pa je postmoderno vrijeme u vezi s njom najprije donijelo šutanje i “opći muk”. Sjetimo se Aristotelovih shvatanja sreće (*Nikomahova etika*, 1129...). On je razgovor u vezi s njom učinio prvorazrednim filozofskim pitanjem. Sa njim ona je ušla u krug ozbiljnih razumskih rasprava, danas se ona drži individualnom, ne i javnom stvarju. Zato što smo danas daleko od Istine, sreću nalazimo u svemu i svačemu. A poslije

propasti velikih Utopija više nismo u stanju da objektivizujemo govor u vezi s njom pa je pitanje sreće opet postalo individualno pitanje, i individualna stvar. Dok je antička Grčka sa Aristotelom imala svoju teoriju sreće, devetnaesto stoljeće sa Bentamom pitanje sreće učinilo je predmetom ozbiljnih razumskih rasprava i javnom i društvenom stvarju. Dok je Migel de Unamuno pisao da je sreća potrebna ne samo duši već i duhu¹, Bentam je tvrdio da je “zadatak države da kažnjavanjem i nagrađivanjem unapređuje sreću društva”². Dok, po Aristotelu, sreća ne uključuje u sebe samo moralnu vrlinu, već se tiče ostvarenja svih čovjekovih razumskih snaga, Marks je pitanje sreće transformisao u pitanje čovjekove slobode. S tim u vezi on u trećem tomu “Kapitala” govori o “carstvu slobode” kao čovjekovom krajnjem cilju.

No, ako o sreći mislimo na Bentamov način, reći ćemo da je ona prvenstveno ostvarljiva putem društva³. Ali, ako na nju gledamo iz Aristotelove perspektive⁴, zaključićemo da je opća sreća prvenstveno u vezi sa pravdom. Inače nasuprot nevjerujućem čovjeku, vjerujućem čovjeku ovdje tako malo treba pretpostavki da bi bio srećan i zadovoljan, i istovremeno mu ovdje mnogo toga treba da bi bio zauvijek srećan. Da je tako, sjetimo se Isusove izjave u kojoj jasno veli da nas stiješnjen put vodi u život i da ovdje moramo proći kroz ona uska vrata (Mt, 7, 13). Na drugoj strani, musliman se može nadati onom najboljem ako se bori na Allahovom putu. Inače, vjerujući čovjek je onoliko srećan koliko može u Njega i Njemu da vjeruje. Dakle, onome ko vjeruje sve je moguće te i to da bude vječno srećan (Mk, 9, 23). Ako sada hrišćaninova sreća stoji u najbližoj vezi sa njegovom vjerom, muslimanova je usko povezana sa njegovom bogobojaznošću, o kojoj čitamo u Kur'anu: “I Allaha se a bojte da biste postigli ono što želite” (Kur'an, 2, 189). Inače to što je Isus mogao reći svojim učenicima “žao mi je naroda” (Mt, 15, 32) jasno govori koliko je on saučestvovao u njegovim nedaćama i koliko mu je bilo stalo do sreće i zadovoljstva svih. Danas nas ta rečenica može da inspiriše na mnoge stvari, i na one za koje se nekada borio politički liberalizam. Zar se gornjom rečenicom hrišćanstvo ne opredjeljuje za vlast demokratije, za stvar političkog liberalizma koji je istupao u ime jednakosti, bratstva i slobode, koji samo mogu da porade

¹ M. de Unamuno: *O tragičnom osjećanju života*, str. 85, “Derta”, 1990. god.

² Nerkez Smailagić: *Historija političkih doktrina*, str. 288, Zgb. Napred.

³ Isto, str. 288.

⁴ Aristotel: *Nikomahova etika*, 1129...

na općoj sreći. Međutim, kad se vjera zloupotrijebi, ne možemo izbjeći najgoru stvar. Prvo, ona tada gubi svoju plemenitu društvenu funkciju pa je nepravda ta koja se prvo rađa a koja, po pravilu, razara sve to i opće dobro, odnosno sreću. Po Ibn Haldunu (El-Mukaddima, knjiga I, poglavlje 3 i 4) “uzrok svih zloupotreba” i pojave opće nesreće je “potreba za novcem koju luksuzan život podstiče kod ljudi na vlasti”. Međutim, potrebu za novcem i uzimanjem njega, a ne Boga i čovjeka, kao mjere svega prepoznali su kao uzrok naših nesreća mnogi. Na njegovu negativnu funkciju ukazao je i Marks u svojim “Ranim radovima”. Da bismo doprinijeli otklanjanju mnogih negativnih stvari danas, religiju ne možemo da svodimo samo na našu privatnu, već da joj damo i društvenu funkciju. Ne smijemo joj oduzimati njenu društvenu funkciju koja je očita u nekim Isusovim izjavama (Mt, 15, 32; Lk, 7, 36-50) i u općem duhu Kur’ana. Budući da apostol Pavle u svojoj poslanici Efescima (Ef, 3, 17) govori o hrišćaninovoj utemeljenosti i ukorijenjenosti u ljubavi dok se iz Kur’ana jasno vidi da je musliman ukorijenjen u “natjecanju u dobru” (Al Maida, 48), to oni daleko više drže do altruističkih nego egoističnih vrlina, čime su za stvar općeg dobra i sreće svih.

Vjera u Boga kao garancija naše najvažnije sreće

U svojoj “Etici”⁵ Aristotel veli: “Srećan život je, međutim, po našem mišljenju, život usmjeren ka vrlini, a to je uslovljeno ozbiljnim radom, a nije u šali i zabavi”. Pišući o čovjeku s “visokim težnjama”, on veli za njega da prema srećnim i nesrećnim okolnostima ima umjeren stav. On ne likuje suviše u sreći niti se u nesreći podaje bolu⁶. Umjesto one Aristotelove rečenice da je dobro ono čemu svi teže⁷, reći ćemo da je sreća ta kojoj uvijek težimo, pa gdje je dobro tu je i sreća. Drugo, sreću uvijek, po Aristotelu, biramo zbog nje same, a nikada zbog nečega drugog, pa je ona uvijek cilj⁸. Međutim, pitanje je sad da li je Aristotelov nazor o sreći drugačiji od onog našeg islamskog i hrišćanskog, u kojima daleko više dolaze do izražaja altruističke nego egoistične vrijednosti. Drugačije o pravdi i pravičnosti misli Isus od Platona i Aristotela. Nije li nama krajnji cilj Bog, jer

⁵ *Nikomahova etika*, 1177 a, str. 266.

⁶ *Nikomahova etika*, 1124, str. 95.

⁷ *Nikomahova etika*, 1094.

⁸ *Nikomahova etika*, 1097.

se, po Avgustinu, naša čežnja tek sjećanjem na Njega smiruje. Avgustin veli: “i nemirno je srce naše dok se ne smiri u Tebi” u svojim “Ispovestima”. Aristotelovi pogledi u vezi s ljudskom srećom otvaraju širok prostor za razgovor i dijalog. U vezi s tim srećemo i slijedeće pitanje: da li nam se naša bezuvjetna težnja ka vrlini uvijek isplati. U kakvom odnosu stoje naša sreća i vrlina? Rekao bih da one u bliskom, harmoničnom, odnosu stoje samo s obzirom na našu vjersku, ne i drugu, spoznaju. U “Kritici čistog uma” – odjeljak o Kanonu čistog uma Kant veli: “Divne ideje moralnosti mogu biti predmet dopadanja i divljenja ali ne i motivi namjera i izvršavanja”, što u kontekstu naših razmišljanja o vrlini znači slijedeće: nećemo bezuvjetno, u svakoj situaciji, težiti vrlini, jer često između sreće i vrline ne vlada harmonija i podudaranje. Međutim, ona uvijek vlada između njih kad polazimo od naše vjerske spoznaje pa nam je samo vjerovanje u Boga garancija da nam se uvijek isplati da budemo moralni, da težimo vrlini zbog naše vječne, a ne prolazne, sreće. Dakle, apsolutnog morala nema bez religije. Do vrline ćemo najbrže vjerovanjem u Boga. Inače, dok se u našim religijama, i sa pojavom komunističke utopije, u objektivnom smislu uvijek jasno moglo da odgovori na pitanje u čemu bi bio naš krajnji cilj i naša objektivna sreća, današnja moderna filozofska misao takva pitanja i ne postavlja. Hrišćanin i musliman, svakako, do one prolazne i svakodnevnne sreće ne mogu mimo vrline. Težnja ka vrlini samo ih ovdje i čini srećnim, pri čemu motivacionu snagu za nju nalaze u svome religioznom saznanju, pa je ovdje sve prvo teološko, a zatim etičko i drugo pitanje.

Egoizam kao znak našeg vremena

Dok se vlastita sreća sve više razvija na štetu one opće i kolektivne, današnji čovjek sve više postaje drugom čovjeku oruđe i sredstvo za postignuće njegove vlastite, sebične, sreće. Kako se svakim danom ono naše individualno dobro sve više razvija na štetu onog općeg, to danas nisu u krizi samo naše racionalne već i religijske vrijednosti. Ko od nas, naprimjer, ima strah od naše vječne nesreće, odnosno od Pakla (Kur’an, 2, 114; 2, 115; 5, 174)? Relativno mali broj. U tome strahu većina čovječanstva oskudijeva, ali ono, zbog njegove krize, ne oskudjeva u drugim strahovima. Današnji čovjek otuda je biće koje zna za strah pa je zbog toga prvenstveno nesrećno biće. Pri čemu smo sada sigurni da se taj strah samo vjerom može da umanji, ublaži i otkloni. On se pred njom zaustavlja, pa se s tim u vezi sjetimo slijedeće Jungove rečenice: “Religije su”, piše Jung, “psihoterapeutske sistemi u najizvornijem značenju te riječi i u najvećoj

mjeri”⁹. Dakle, prvo zbog jednog straha svakodnevno je ugrožena naša stalna ili povremena sreća.

Radikalni individualizam, koga smo filozofski bili najsvjesniji u devednaestom stoljeću sa pojavom Maksa Štirnera, čije je djelo njegova filozofska afirmacija (Lešek Kolakovski), danas je zahvatio sve pore našeg individualnog i društvenog života, i njima, zbog naših najvulgarnijih i najsirovijih potreba, suvereno vlada. Afirmacija egoizma na štetu altruizma danas je razlog svemu onome što nas duboko zabrinjava. Ne težeći ničemu što stoji izvan njegovog sebičnog razloga, današnji je čovjek prema drugom prvo nepravedan i nepošten, a prema Onom najvažnijem duboko neiskren i pobožno licemjerman. Zato što samo teži ličnoj koristi, odnosno samo vlastitoj sreći, egoizam je bitno obilježje njegove ličnosti i njegove egzistencije. Međutim, kako se samo iz njegovog vjerovanja rađa trud na Božijem – Allahovom putu, to se njegov egoizam samo tim trudom može da otkloni pa sve u njegovom životu prvenstveno postaje vjersko pitanje. No, sigurno je da nikad neće biti naše opće sreće, o kojoj su Bentam, Marks, Aristotel i drugi razmišljali, dokle god smo grijehom egoizma odvojeni od Boga i drugog čovjeka. Odvojen ateizmom od Istine i egoizmom od ljubavi, današnji je čovjek odvojen od svog najvažnijeg korijena, zbog čega mu se drma tlo pod nogama. Iznenadna smrt, bolest, prolaznost, moć mafije ugrožavaju stabilnost njegove svakodnevne sreće pa je najčešće izgubljen u vremenu i prostoru, zbog čega je često posjetilac psihijatrijskih bolnica i nemoćan da se od njih zaštiti. Stoga je nesrećno biće, a ono što je nekada nepravdom stekao, a što ga je činilo “srećnim”, danas ili sutra, sporošću ili brzinom pravde, mora da vrati, pa je zbog takve budućnosti sada očajnik. Kako sve to sada može da prevlada i kako da ne dođe u takvu situaciju? Sura Al-Asr nudi mu s tim u vezi dragocjen savjet. Dakle, za prevladavanje i za izlazak iz krize, koja sve češće prelazi u stanje jedne agonije, nužan mu je trud ne na čovječijem već Božijem putu. Nužno je da krene onom “uskom stazom” u životu da bi pobijedio najveća zla ovog vremena, te i jedan egoizam, koji je sa pojavom Maksa Štirnera došao u situaciju i da se filozofski opravda.

⁹ C. Gustav Jung: *O religiji i hrišćanstvu*, str. 11, Đakovački selci, izdavač Župski ured.

Nepojmljivost patnje, odnosno naše nesreće, dio je nepojmljivosti Boga

Danas kad razmišljam o zlu i nesreći koji nam donose patnju i bol, najčešće se sjećam jedne Ranerove rečenice. Godine 1978. Raner je na Bečkom univerzitetu govorio o pitanju “Zašto Bog dopušta da patimo”, odnosno da budemo ne srećni nego nesrećni. Pošto je, veli Otto Fredrich, poricao svako objašnjenje patnje “koju nam donosi nesreća” kao neizbježne propratne pojave prirode, zatim pobio poimanje patnje kao posljedice krive slobode, dakle da patnja postoji zbog toga što je čovjek zloupotrijebio slobodu, Raner zaključuje: “Nepojmljivost patnje”, odnosno naše i tuđe nesreće, “dio je nepojmljivosti Boga. Tačka”.¹⁰ Dakle, na pitanje zašto je čovjek nesrećno pa otuda i paćeničko biće koje, da bi bilo srećno, prvo mora da se oslobodi mnogih strahova, ni najveći teolog Drugog vatikanskog koncila nije mogao da ponudi zadovoljavajući odgovor. Inače tek što smo se bili oslobodili jedne diktature i terora, devedesetih godina prošloga vijeka nismo zbog sile jedne političke gluposti mogli da izbjegnemo drugu koja je već danas historija. Lamentirajući nad onim što nam je ona ostavila iza sebe, danas se, svakako, ubrajamo u najnesrećnije narode Evrope. Pri čemu je sigurno da smo u stanje svoje političke gluposti došli zahvaljujući svome nacionalizmu, koga najbolje objašnjava ona Willmsova riječ za Nijemce – “pretjerivanje”. U svojoj knjizi “Thomas Hober, Das Reich des Leviathan” (Munchen, Piper, 1987. g.) Bernard Wilms veli za Nijemce: “Da su se ... Nijemci čuvali od rasističkih pretjerivanja, njihov bi nacionalizam i njihova ideja Reicha mogli i dalje nesmetano živjeti. Aušvic poradio je na Drezdenu..”¹¹ Dakle, i mi, da nismo željeli nemoguće, i da se zbog tog nemogućeg nismo sukobili sa Evropom i drugima, danas, sigurno, ne bismo lamentirali nad svojom sudbinom. Sigurno je da bismo bili srećniji narod. Zbog svega toga sada i velim da D. Bonhofer nije griješio kad je pisao: “Glupost je opasniji neprijatelj dobra¹², odnosno sreće, nego zlo”.

¹⁰ Otto Friedrich: *Ostao dužan odgovor*, str. 289, Bilten F. Teologije, 1-2, 2004., Sarajevo.

¹¹ Wolfgang Huber: *Politika i političko filozofiranje*, Jukić, 18/88, str. 70.

¹² D. Bonhofer: *Otpor i predanje*, Ks. Zagreb, 15, 1974. god. Zagreb.

Zbog vječne sreće sigurno je da ovdje moramo da vodimo “džihad” sa samim sobom.

Sigurno je da zbog naše vječne sreće ovdje prvo treba da vodimo “sveti rat” – džihad sa samim sobom, odnosno sa svojom “tjelesnom dušom”. Međutim, ako vječnoj sreći ne možemo drugačije do onim unutrašnjim džihadom, odnosno vrlinom i moralnošću, pitanje je zašto ovdje moralni i vjerujući ljudi često takoreći i ne znaju za svoju historijsku, prolaznu i ličnu sreću? Drugim riječima, zašto ovdje patnja nije uvijek srazmjerna krivici? Zašto ne strada nepravednik već pravednik pa zbog toga i nije ovdje srećnik? To pitanje uvijek je uznemiravalo mnoge, te i neke junake Dostojevskoga u “Braći Karamazovima”. Pri čemu nam sve do sada nijedna teologija i filozofija nisu pružile zadovoljavajuće odgovore. S tim u vezi sjetimo se razgovora pravednog Jova u “Starom zavjetu” sa trojicom svojih prijatelja. Dakle, nema zadovoljavajućeg odgovora ni od koga na pitanje proroka Jeremije: “Zašto je put bezdušnika srećan? Zašto u miru nevjernici žive (Jeremija, 12, 1)?” Na pitanje zašto pravednik pati, pa je zbog toga ovdje i nesrećnik, ne nudi nam odgovor ni “teorija naplate”¹³, a odgovor nam nije ponudio ni Karl Raner one jesenje večeri 1978. godine.¹⁴ Zašto Bog dopušta da budemo nezasluženo nesrećni je pitanje koje ovdje nema odgovora i “tačka” u vezi s tim pitanjem. Iz toga što naša pobožnost i naš život koji je u skladu sa njom često ne stoje u vezi sa našom srećom neki su izvodili dokaze o nepostojanju pravednoga Boga i Boga Koji ljubi Svoje. Međutim, Jov i pobožni hrišćanin i musliman nikada ne gube vjeru u pravednoga Boga, jer, kad bi je izgubili, ovdje bi zauvijek izgubili sposobnost da svojoj vrlini daju smisao. I to što ovdje mnogi nezasluženo žive u sreći doživljavaju mnogi kao veliku nepravdu. Rabin Arije Kaplan, postavljajući sebi slično pitanje koje je daleko prije njega postavio prorok Jeremija, veli:¹⁵ “Jedan od odgovora na ovo pitanje jeste taj da nam vidljivi svijet omogućava da sagledamo polovinu slike, dok se druga polovina odnosi na čovjekovu budućnost...”, a zatim dodaje: “Jedini razlog zbog kojeg zli dobijaju nagradu u ovom životu je taj što oni nemaju nikakvu duhovnu budućnost... To jest On ih nagrađuje u ovom svijetu da bih istrijebio u slijedećem”. Dakle, Kaplanovim odgovorom, koji, sigurno, nije i

¹³ Celestin Tomić: *Poruka spasenja*, str. 243, Zagreb, 1983.

¹⁴ O. Friedrich: *Ostao dužan odgovor*, ... str. 289.

¹⁵ Rabin Arije Kaplan: *Priručnik jevrejske misli*, II, str. 392, Zemun.

samo njegov odgovor na ono Malahijino pitanje “zašto zli napreduju” (Malahija, 3, 15), sada nudimo nekakav odgovor i na pitanje naše sreće i nesreće. Pošto Bog, veli rabin A. Kaplan, neće lišiti nagrade nijedno živo biće i pošto osoba koja je uronjena u zlo nije sposobna da izvuče bilo kakvu dobrobit iz duhovnog, Bog zlima daje nagradu, odnosno sreću, na ovom svijetu, dopuštajući im da u njemu napreduju, odnosno da budu srećni. Jedini razlog zbog kojeg zli dobijaju nagradu u ovom životu je taj što oni nemaju duhovnu budućnost¹⁶, zaključuje Arije Kaplan. Da bi pokazao da učinjeno dobro mora biti od nekog nekad adekvatno nagrađeno, pa će čovjek kad-tad biti srećan zbog svog ranijeg ponašanja, Kant nudi etički argument u korist Boga. Što govori da nas vrlina, uz ostale pretpostavke, uvijek vodi našoj sreći. Nju ne možemo izbjeći ako smo se savjesno, odgovorno i moralno ponašali, pa je naša vječna sreća prvenstveno vjenčana sa našom sadašnjom vrlinom. Iako ovdje ljude ne možemo da učinimo moralnijim zbog njihove ovozemaljske sreće, jer između moralnog ponašanja i sreće ovdje često nema podudarnosti, naše religije uvijek nas mogu da učine apsolutno i bezuvjetno moralnim zbog naše vječne sreće. Jer između vrline i apsolutne sreće vlada potpuna podarenost, pri čemu je njoj sam temelj Bog, odnosno naša vjera u Njega, i našu besmrtnost. Između naše vječne sreće i našeg svakodnevnog morala vlada puna harmonija, koje nismo samo teološki već i filozofski svjesni (Kant). Inače naše vjerovanje u našu vječnu sreću prvo se temelji na našoj vjeri, a zatim na Božijoj pravdi, koja uvijek dobro, odnosno vrlinu, nagrađuje i zlo kažnjava. Stoga samo zahvaljujući našoj vjeri u Boga našom vrlinom dolazimo do vječne sreće.

Sreća kao dokaz da Bog postoji

Dok su blaženi Avgustin, W. James i drugi ljudsku sreću u ovom životu povezivali sa religijom, Aristotel je vezuje za vrlinu (N. E. 1177), Marks za ljudsko društvo, odnosno za “carstvo slobode”. Međutim, Aristotel vezuje sreću ne samo za horizont naše imanencije već prelazi i na metafizičku ravan kad piše u svojoj “Nikomahovoj etici”. Stoga ne treba slušati savjete onih, piše Aristotel, koji nas nagovaraju da se kao ljudi bavimo samo ljudskim težnjama i kao smrtnici ambicijama smrtnika. Naprotiv, koliko je moguće, treba se usmjeravati prema Besmrtnim i učiniti sve kako bismo živjeli u skladu sa onim što je u nama najbolje, zaključuje Aristotel (N. E. 1177, 26-33). Međutim,

¹⁶ Isto, str. 392.

mi hrišćani, kad se sjećamo naše vječne sreće i našeg pitanja kako ćemo do nje, najprije se sjećamo Isusovog razgovora sa Nikodimom. U razgovoru sa Nikodimom Isus jasno veli da onaj ko se ne rodi odozgo neće vidjeti Carstva Božijeg (Jovan, 3, 3) u kome mi zauvijek i trajno ostvarujemo svoju vječnu sreću. W. James u svojoj knjizi "Raznolikosti religioznog iskustva"¹⁷ veli: "Sreća i religioznost mir jesu u tome da se živi plus na strani računa. Prirodno dobro ne samo da je prolazno i količinski nedovoljno, ono ne daje konačnu sigurnost", zaključuje James. Držeći samu sreću za najuvjerljiviji dokaz Božijeg postojanja, C. Hilty piše: "Osjećaj sreće, povezan s tom blizinom, osjećaj koji, prema tome, ne samo da je moguć i primjeren nama ovdje, nego je najbolji i najnužniji dokaz da Bog postoji"¹⁸ zaključuje C. Hilty, a zatim dodaje: "Nijedan dokaz nije tako uvjerljiv kao taj, pa je, stoga, sreća tačka iz koje bi trebala proizlaziti svaka nova djelotvorna teologija"¹⁹. Međutim, iz sreće ne proizlazi sada samo djelotvorna teologija već i hedonistička etika, zaključuje C. Hilty. Poznati svjetski političar svjetskog glasa Winston Churchill (Winston Čerčil), da bi pružio svojoj kćerki optimistički i snažan pojam o vjeri, piše J. Guiton²⁰, dao joj je da čita djelo W. Jamesa, američkog filozofa, o religioznom iskustvu. U navedenoj knjizi religiozno iskustvo se najčešće dovodi u vezu sa onim našim najsrećnijim iskustvom. Znajući da nas Bog ljubi, uvijek se nadamo onome najljepšem koje nas sada hrabri da možemo da izdržimo ono najgore. Dok je Jung u religijama otkrivao "psihoterapeutske sisteme... u najvećoj mjeri", Kardinal Newman (Njumen) pišući o novom rođenju koje hrišćaninu donosi stanje sreće, veli: "Oni vide Boga ne kao strogoga sudiju, niti kao veličanstvenog vladara već kao Duha koji oživljava jedan divni skladni svijet, dobročinitelja i ljubavnika, milostivog koliko i čistog. Takve ličnosti najčešće nemaju metafizičkih sklonosti: ne okreću se ne bi li pogledali u sebe... Ovo djetinje svojstvo njihove naravi omogućava im vrlo sretno otvaranje prema religiji. On (Bog) je za njih utjelovljenje Dobrote i Ljepote..."²¹. Nama, otuda, samo naša spoznaja Boga može da garantuje našu vječnu i da nas najuspješnije vodi stanju naše prolazne sreće. Jer, dok se naše srce ne smiri u Njemu, mira nećemo imati, a

¹⁷ Wiliam James: *Raznolikosti religioznog iskustva*, str. 112, Naprijed, Zgb.

¹⁸ Isto, str. 53, 54.

¹⁹ Isto, str. 54.

²⁰ Jean Guitton: *Što vjerujem*, str. 82, Zgb. 1972. g., K. d. Sv. Ćirila i Metoda.

²¹ W. James: *Raznolikosti...*, str. 55.

stanje mira prvo je vjenčano sa stanjem naše sreće. Pri čemu ostaje sigurno da ćemo, ako je naše vjerovanje u Boga pravo, da ćemo uvijek u sebi osjećati rast onog blaženstva koje nas čini srećnim. Naše živo Duhom Božijim, Duhom Svetim, aktivirano vjerovanje u Boga, otuda, se neće ticati “samo priprema za doček sreće” nego će ići znatno dalje, samo sa njim osjetićemo u nama onaj “proces rasta blaženstva, pripremljenog od sada, počevši od njegove navršene, zemaljske forme do eshatološkog ispunjenja”²² kako bi rekao R. Spaeman. Pri čemu uvijek ostaje jasno da hrišćanin i musliman svoju sreću prvenstveno grade na Božijim obećanjima, o njoj, kao teolozi, uvijek razmišljaju u kontekstu jedne eshatologije i soteriologije. S tim u vezi prvo se sjetimo Božijih saveza koje Bog u “Starom zavjetu” zaključuje sa velikim imenima i sa Izraelom da bi čovjeka prvo historijski učinio srećnim. Savez sa Avramom (Post, 15, 7-12) zar nije zbog Avramove sreće, i sreće njegovog potomstva. Bog izvodi Avrama iz Ura Haldejskog da bi mu dao “zemlju u posjed” pa je, otuda, sreća svakom vjerniku prvenstveno suvereni čin Božije milosti. I upravo zbog svoje najvažnije sreće, a zahvaljujući daru Njegove milosti, hrišćanin i musliman bore se za nju u jednoj drugačijoj borbi i drugačijim oružjem, kako bi rekao W. R. Ester.

Naše religije i filozofije kao naši odgovori

Ne samo novozavjetno hrišćanstvo već i kur'anski islam, a zatim marksizam i utilitarizam u kontekstu naših razmišljanja o sreći, svakako da se prvo dotiču odgovora na pitanje kako do nje. Pri čemu je sreća cilj kome sve teži pa otuda ulazi u naša najvažnija egzistencijalna pitanja. Dok se pitanje u vezi s njom u marksizmu transformiše u pitanje kako ćemo doći u “Carstvo slobode” (Treći tom “Kapitala”), u hrišćanstvu i islamu pitanje sreće tiče se pitanja našega vječnoga spasenja. Hrišćanstvo, islam, marksizam i utilitarizam, otuda, ovdje prvenstveno razumijevamo kao odgovor na naše najvažnije pitanje. I samo u odnosu na religijske ne i druge odgovore – u odnosu na ono što nas očekuje u jednoj daljnjoj budućnosti – sve sada ima svoj smisao i cijenu. I zato što su mnogi uvijek imali prave odgovore, umjeli su da izbjegnu dvije stvari u svome životu kojima je uvijek bila ugrožena njihova dvostruka sreća. Prvo, umjeli su da izbjegnu apsurd, kako bi rekao A. Camus (Kami) u svome “Mitu o Sizifu”, a zatim ono što je gore od njega, a to je samoubistvo, koga Camus definiše kao najozbiljniji filozofski problem, u istom djelu. Vjerujući čovjek uvijek živi od

²² R. Spaeman, Guck, in: *Historisches Worterkunde der Philosophie* 3, Basel, 1974., 695.

jedne budućnosti koja je sva u Božijim obećanjima, on je uvijek svjestan sve prolaznosti ovozemaljske i sve važnosti vječne sreće. Samoubistvo, otuda, on i ne vidi najozbiljnijim problemom, već svoje spasenje, pa se njegovim zahtjevima trudi da ugodi svojom vjerom. Na drugoj strani, čovjek devetnaestog i dvadesetog stoljeća u komunizmu je vidio rješenje zagonetke historije, vidio je pozitivno rješenje pitanja historijske sreće. No, kako je on sve manje ono što bi trebao da bude, ta otuđenost od toga čini ga duboko nesrećnim. Što u sebi i drugome prepoznaje sliku i namjesnika Božijeg, on "krvavom matematikom", kako bi rekao Camus ("Mit o Sizifu"), uređuje svoj svakodnevni život. Zato što nije drugačije, naša povijest i nije, kako bi rekao Hegel, "tlo naše sreće", ali njeno tlo nije ni naša priroda. Otuda sveti Pavle i ne griješi kada u vezi s našim ljudskim "ja" veli: "Ja zbilja ne razumijem šta činim", a zatim: "Ja ne činim ono što hoću, nego činim ono što mrzim" (Rimljanima, 7, 15). Kako smo u suštini protivrječna, rascijepljena bića, pri čemu za takvo stanje prvenstveno optužujemo svoj grijeh i slobodu, mi svojom karakternom, ontološkom strukturiranošću nismo predodređeni za sreću, nego za nesreću. Bivajući bez jedinstva i harmonije u sebi, naša volja često nas nosi prema cilju kome se često svjesno odupiremo. Protiv naše sreće je prvo naša priroda, a zatim naša historija, pri čemu smo toga najsvjesniji postali sa Hegelom i sv. Pavlom. Zbog svega toga, bez Boga smo najprije očajnici. Samo zato samoubistvo, a ne i neku drugu temu, činimo najozbiljnijim filozofskim problemom. Iako po Kur'anu jasno izlazilo da smo stvoreni za vječnu sreću (At-Tawba, 72), to polunebesko i polumaterijalno biće, kako bi rekao profesor Morteza Motahhari iz Irana, bez Boga je duboko nemoralno i nesrećno biće i samo zato maksimalno "kritikavano biće u Kur'anu" (Al-Ahzab, 72.; Al-Hak, 66; Al-Isra, 11; Al Kahf, 54). Prvo njegova otuđenost od Boga, a kasnije i od čovjeka, i onoga što ga čini čovjekom najprije idu naruku njegovoj nesreći. Inače, Hajdegerov pojam "brige" danas nam najpotpunije i najbolje objašnjava našu egzistencijalnu situaciju bez Boga i stanje naše nesreće. Bivajući u brizi oko mnogih stvari, a najprije zbog onoga što je započeo, a ne može da završi, današnjeg čovjeka samo vjerovanje u Boga može da dovede do one tačke u kojoj će svoju slobodu iskoristiti za svoju sreću. Dakle, samo ga Istina može dovesti do jedne prekretnice koju će razumijevati kao sreću za sebe.

*Iskusiće patnju, odnosno nesreću, što nisu vjerovali. (Kur'an, 3, 106)
Najveća sreća za najveći broj građana (Bentam).*

I po časnom Kur'anu, sasvim nam je jasno da je čovjekova nesreća najprije povezana sa stanjem čovjekovog nevjerovanja u Boga. Ateizam se u islamu pokazuje muslimanovim najvećim neprijateljem. Međutim, kad danas razmišljamo o sreći u kontekstu Marksovih i Bentamovih razmišljanja, prvo je vezujemo za ljudsko društvo. Ne može se, po njima, biti lično srećnim ukoliko nisu osigurane pretpostavke za sreću svih. Dakle, prije one lične, individualne, imamo onu opću i objektivnu sreću koju Marks naziva "carstvom slobode". Po Bentamu, stvar je utilitarne vlade, njenog zakonodavstva, da dovede u harmoniju opću i individualnu sreću, odnosno opći i privatni interes. Držeći da je zadatak države da unapređuje sreću, na kojoj inače gradi svoju teoriju morala, Bentam veli: "Zadatak je države da kažnjavanjem unapređuje sreću društva", a zatim: "Opći cilj koji svi zakoni imaju, ili treba da imaju, općenito je povećanje ukupne sreće zajednice"²³. Pri čemu Bentam jasno veli da je sreća "uživati zadovoljstva i biti siguran od bola"²⁴. No, imajući u vidu što Bentam iznosi u svojoj teoriji o maksimalizaciji sreće, između ostaloga, da se zaključiti i slijedeće: prvo, motiv i cilj, uzrok i posljedica, izjednačeni su pa između njih nema nikakve aksiološke razlike. Zadovoljstvo je pokretač ljudske težnje ka sreći i zadovoljstvo je na njenom kraju; drugo, pravda ni u Bentamovom utilitarizmu nije fundamentalan pojam pa je ona u funkciji kolektivnog zadovoljstva. Izlazi sada, a što je suprotno islamskom i hrišćanskom moralu, da je od vrline važnija korist pa samo vrijede one vrline koje koriste mojoj individualnoj sreći. Utilitarizam ovim otvara krizu morala kako se on shvata na kantovski i vjerski način. Sa njim, otuda, imamo "moral računice". Dobro činim drugima ne zato što to traži Božiji zakon ili Kantova zapovijest dužnosti, već zato što tim činjenjem i ja dolazim do dobra koje mi koristi. Odnos koristi prožima sve odnose u Bentamovom utilitarističkom društvu. Pošto veli da je "priroda stavila ljude pod vlast dvaju gospodara, radosti i bola", Bentam, polazeći od takve tvrdnje o čovjeku, dolazi do ideje o "predračunu zadovoljstva i nevolje"²⁵, a prema kojoj treba odrediti "prosjecku najveću sreću za najveći broj građana". I

²³ Nerkez Smailagić: *Historija političkih doktrina*, Zgb., Napred, 1970. str. 288.

²⁴ Isto, str. 288.

²⁵ P. Deveau, *Utilitarisme, Encyclopedia Universalis* 16, Paris, 556, 1968.

sav posao oko toga, po Bentamu, treba da izvrši utilitarna vlada. Na njoj je da kreira politiku države polazeći od načela o “najvećoj sreći za najveći broj ljudi”. No, kako je jasno da je Bentamova ambicija bila da pomoću zakonskih mjera i oslanjanja na racionalne razloge uspostavi sistem maksimalne sreće za maksimalni broj, pitanje je sad kako odrediti prosjek te maksimalne sreće za najveći broj građana. Da bi taj posao utilitarna vlada obavila kako valja i time se pokazalo da Bentamova Utopija nije neostvariva, Bentam ubacuje u “igru” “ideju o predračunu zadovoljstva i nevolja”.²⁶ I na kraju zato što ovdje čovjek ne vjeruje u Boga, iskusiće vječnu nesreću. Između našeg sadašnjeg nevjerovanja i vječne nesreće uviđamo blisku vezu i odnos.

Allah poziva u kuću mira (Kur'an, 10, 25). *Evo ovo je vaš dan, vama obećan* (Kur'an, 21, 103).

Sreća kao “visio beatifica”, sreća kao iskustvo “carstva slobode” i sreća kao stanje naše “pobožanstvenosti”, našeg oboženja.

Ono što Bog obećava, a o čemu saznajemo iz Biblije i iz Kur'ana, On to i ispunjava, pa je On za nas Bog Karakter. Naša vječna sreća se prvo tiče ostvarenja Njegovih obećanja u vezi s nama. Stoga ona ima svoj smisao prvo u odnosu na nas, a zatim u odnosu na Njega, jer, da nije bilo Njega i nas, nebi bilo ni nje. Sve se više ima utisak da današnji čovjek zbog krize svog identiteta, identiteta hrišćanskog i islamskog, nije u stanju da prihvati sreću koju mu Bog darežljivo nudi u stanju Svoje suverene milosti. Crkva i islam, otuda, danas imaju obavezu da jasnije nego ikada ukazuju na Božiji poziv u vezi s njom. Ako je za Aristotela sreća bila čovjekovo usmjerenje prema vrlini (N. E. 1177a), a to bi bila vrlina najboljeg u nama, za Avgustina ona bi se ticala čovjekove “težnje za Bogom, odnosno težnje za blaženstvom, a postignuće Boga je blaženstvo samo” (Koplston: ‘Istorija filozofije’, str. 85...). Inače, vjerovanje u vječnu sreću mnogima izgleda naivno, čime su se oni udaljili od gorljivih hrišćana i muslimana, pa i od Platonovih, ali ne i od Protagorinih, učenika koji nisu vjerovali u postojanje objektivne istine, pa nisu mogli da povjeruju ni u objektivnu vječnu sreću. Pouzdano neznajući da li postoji ili ne postoji Bog (bogovi), nekadašnji grčki sofista i današnji postmoderni ateista, uzimajući čovjeka za mjeru svih stvari, najprije drži objektivno nemogućim ono što čovjeka i jedino može

²⁶ Isto, str. 556.

maksimalno da usreći. A to je njegova vjera u Boga i njegovo nesumnjanje u svoju besmrtnost. Iako Bog od našeg individualnog dobra nema nikakve koristi, Bog nam njim sreću želi, a što je na primjeru pojave naših svetih vjera jasno pokazao. Islam, hrišćanstvo i judaizam, s nama su zbog naše vječne sreće. Sa njima ona objektivno živi, traje i ne umire, i sada je sve stvar našeg izbora. Ali Bog, cijeneći iznad svega čovjekovu slobodu, sa kojom samo i ima čovjekove odgovornosti i neodgovornosti, čovjeka na sreću i ne prisiljava. No, kako se iz Avgustinovih "Ispovijesti" jasno naslućuje da se naše srce tek smiruje u Bogu, to je vjerujućem čovjeku njegova vjera i jedini donosilac najvažnije sreće. I ne samo one vječne već i one prolazne. Samo mu ona donosi i nudi ono što sa Avgustinom nazivamo "visio beatifica". Takvoj sreći su oduvijek naj snažnije težili mistici naših vjera. Iskustvo koje nam daje mogućnost da ljubimo i doživljavamo u sebi Božije prisustvo, prisustvo Njegovog duha, bila je sva sreće i Rabije Adavije i Tereze Avilske. Sveta Tereza Avilska na jednom mjestu veli: "Ta istinska spoznaja o savršenom vršenju zakona Božijega sve je naše dobro"²⁷, odnosno sva naša sreća. Dok je nama u Bibliji obećano postati Bogu sličan, u Časnom Kur'anu je jasno rečeno da je čovjek Božiji namjesnik. "Evo šta nam je obećano", piše Vasilije Veliki²⁸, "postati Bogu sličan koliko je moguće ljudskoj naravi". I sv. Atanasije Veliki u svojim "Pismima o Hristu i Duhu"²⁹ govori o oboženju u koje se ulazi po udioništvu u Svetom Duhu. U oboženju koje je "stanje preobražaja čovječanskog" hrišćanski monah Istoka nalazio je svoju ovozemaljsku sreću. Pri čemu sve to danas možemo teološki da pravdamo pozivajući se na Drugu Petrovu poslanicu (1, 4) u kojoj se govori o čovjekovoj mogućnosti da postane učesnik u Božijoj "prirodi pošto izbjegne pokvarenost". Dakle, kad razmišljamo o oboženju, nužno se vraćamo na pojedine svete oce, odnosno na patristiku i isihastičku teologiju. Međutim, svakako da je sv. Palama bio taj koji je, kako kaže Brija u svome "Rečniku pravoslavne teologije", sročio teološki rječnik oboženja (str. 129, 1977. god.). Inače, sam proces individualnog oboženja prvenstveno otkriva duhovnu i psihološku prije nego bilo koju drugu dimenziju sreće, zbog čega, naprimjer Jung, ali ne i Kant, prvenstveno cijeni značaj religije za ljudski život. Antropološka poruka Biblije (Post, 1, 26, 27) je sasvim jasna. Čovjek zato što je "slika Božija", odnosno što u svojoj sličnosti

²⁷ Terezija Avilska: *Put ka savršenosti*, Ks, Zagreb, str. 36, 1982. god.

²⁸ Bazilije Veliki: *Duh Sveti*, str. 64, SB. Makarska.

²⁹ Atanasije Veliki: *Pisma o Kristu i Duhu*, 558, B, SB. Makarska.

s Božijom slikom potvrđuje svoju suštinu, i jeste najsrećnije biće u kosmosu. Marks u “Kapitalu” ne propušta da govori o “carstvu slobode” kao krajnjem historijskom cilju, koje otkriva stanje čovjekove sreće, on istovremeno u njemu kritikuje Bentamovu utilitarističku teoriju o moralu, a time i njegovo shvatanje sreće.³⁰

Carstva su bez pravde velike razbojničke družine (Avgustin).
Gospodar naređuje pravednost (Kur’an, Al Araf, 29).

Odmakne li se pravda, šta su kraljevstva ako ne velike razbojničke družine, veli blaženi Avgustin u četvrtoj knjizi svoje “Države Božije”³¹. S tim u vezi sada se sjetimo totalitarnih sistema, počev od Trećeg Rajha do Staljinove tiranije, koji su prvenstveno to bili. Staljinov i Hitlerov sistem vlasti koji su se prvenstveno legitimisali borbom protiv religije, zbog interesa samo jedne partije morali su prvenstveno da zaborave na pravdu i pravo. Ne predstavljajući za njih nikakvu vrijednost, u ratu sa partijskim interesom pravda je i pod Staljinom i pod Hitlerom gubila sve bitke i, konačno, sam rat. Međutim, zbog njezine rane smrti bilo je rano posijana klica njihove propasti pa su iz historije relativno brzo nestali. Jedna jedina stvar je potrebna svijetu, pisao je Karajl, ali ta jedna je nezamjenljiva. “Pravda, pravda, za ime Boga; dajte nam pravdu i živjećemo; dajte nam njen falsifikat i umrijećemo”, veli mudrac iz Kilsija, veliki Karajl³². Samo pravdom možemo do opće sreće. Zašto? Nije teško reći s obzirom na ona svojstva koja joj Aristotel i Platon pripisuju. Prvo, pravda je ta koja se nikad ne ogriješi o tuđe pravo, pa pravedan čovjek prvo zna za “princip jednakosti” (N. E. 1130), a nepravedan uvijek zna za svoju, ne i tuđu, sreću. Međutim, ako idemo na to da vjerujemo u Boga samo zato da bismo lično bili srećni, šta onda ostaje od našeg služenja Bogu? Što znači da u svome vjerovanju ne treba samo da držimo do vrijednosti sreće već i do drugih vrijednosti. Naše vjerovanje, uz naše ponašanje, prvo treba da poradi na služenju Bogu, i braći, dok smo mi po važnosti na trećem mjestu. No, kako tamo gdje ima vjere najčešće ima i pravde, to njih dvije porade na onome što nazivamo srećom. Aristotel veli: “I zato mi u jednom smislu nazivamo pravednim sve ono što stvara i održava

³⁰ K. Marx: *Oeuvres I, Economie*, Paris, 1965., 1117-1118, MEW, 230.

³¹ Aurelije Avgustin: *O Državi Božijoj*, Ks, Zagreb, str. 257, 1982. god.

³² Ernest Kasirer: *Mit o državi*, Nolit, Bgd, str. 243, Bgd.

sreću uopće i ono što je stvara u državnoj zajednici”.³³ Pravdom samo i možemo do one opće i kolektivne sreće a vjerovanjem u Boga do one lične sreće, čega smo postali najsvjesniji sa Aristotelom, Bentamom, Karajlom, Avgustinom i Wiliamom Jamesom. Međutim, i jedan Rousseau (Ruso) pridaje izuzetan značaj religiji za opću sreću kad piše: “Potpuno zapostavljanje religije vodi zanemarivanju čovječijih dužnosti”³⁴, kada više nećemo moći izbjeći nasilje, nepravdu, a sa njima često i zločin. Vjerovanje u Boga, otuda, sa Rousseauom, Jamesom, Kantom i drugima može da se brani različitom argumentacijom. Naše vjerovanje pokazuje se korisnim iz raznih razloga. S obzirom na posljedice koje ono prouzrokuje, ono je uvijek poželjno, pri čemu se ta poželjnost različito objašnjava. Međutim, mi se danas moramo čuvati toga da ne vjerujemo u Boga samo zbog pragmatičnih razloga. Svojim vjerovanjem moramo jasno pokazati da u svim situacijama na prvom mjestu tražimo Božiju volju i Njegove odgovore na naše različite situacije. Na neprestano traženje volje Božije, a ne lične sreće, moramo utrošiti maksimum vremena. Jer nama i nije obećano ovdje da ćemo biti srećni, ali se od nas i u Kur’anu i u Bibliji traži da budemo moralni. Da svoj život formiramo u svjetlu pravde i ljubavi kako bismo ušli u bratski odnos sa drugima i u sinovski sa Bogom Koji se za nas brine kao pravi otac. Na tom odnosu danas prvo radimo.

Zaključak

Sigurno je da vjera sa W. Jamesom i drugima postaje element naše lične sreće, kao što sa Bentamom, Aristotelom i Karajlom pravda, koja prvo vodi pravu i jednakosti, postaje element opće, društvene sreće. Stoga govorimo o sreći putem društva, odnosno pravde, pa ona daleko više zavisi od njih, nego od samih nas. Ovdje je jasno da je riječ o onoj objektivnoj sreći, bez koje nema ni one individualne sreće, o kojoj je Marks govorio kao “carstvu slobode”. No, kako tamo gdje nema pravde, često nema nečega što je važnije od nje, odnosno nema opće sreće, prava, organizovanog i pravnog društva, to je sada najvažnije da se primarno država, sa ostalima, za nju bori i čuva. No, koliko je sve to važno, sjetimo se opet velikog Avgustina. Mислеći na jednu Ciceronovu misao u vezi s pravdom, blaženi Avgustin u svojoj “Državi Božijoj” veli: “Gdje ne postoji pravda, ne postoji država, ne postoji prava res publica”. Inače, čovjek,

³³ Aristotel: *Nikomahova etika*, 1129, b. 12, str. 113.

³⁴ Žan Žak Ruso: *Vjeroispovijest savojskog vikara*, str. 8, BIGZ, 1975. god., Bgd.

imajući stalnu potrebu za dobrim, ima stalnu žeđ za Bogom, Koji ga jedini u toj potrebi može zadovoljiti. Bog njega umiruje u toj čežnji, pa je njegova sva sreća u njegovom susretanju sa Njim. No, kako je naša volja u pogledu sreće i nesreće, moralnog dobra i zla, slobodna - to sve zavisi od nas, ne i Njega. Izlazi sada da je naša sreća našom slobodom najviše ugrožena, pa je ona njoj glavna prijetnja, što je u raskoraku sa manihejskim, ali ne i islamskim i hrišćanskim viđenjem stvari ♦

HOW TO BE HAPPY

Abstract

In this paper the author seeks to determine what constitutes individual and what general, social happiness. In his view, if we live true to our religious convictions, whether Islamic and Christian, they can serve both kinds of happiness.